

SOCIALISTICKÉ TEÓRIE V DEJINÁCH ĽUDSTVA DO VZNIKU VEDECKÉHO SOCIALIZMU

(Príspevok k problematike poňatia utopického socializmu)

MATEJ KOCISKÝ

V školskom roku 1958/59 sa na mnohých vysokých školách začala výučba vedeckého socializmu. V súvislosti s otázkou vzniku vedeckého socializmu medzi inými problémami zaujíma významné miesto otázka utopického socializmu ako jedného z troch teoretických zdrojov marxizmu. Aj napriek tomu, že otázka utopického socializmu nemá bezprostredný vzťah k aktuálnym teoretickým otázkam vedeckého socializmu, objasnenie poňatia utopického socializmu si zasluhuje pozornosť, a to nielen z dôvodov vecných a metodologických, ale aj z hľadiska všeobecnovýchovného, z hľadiska chápania pomeru duchovného dedičstva minulosti v oblasti socialistického hnutia na jednej strane a tvorby nových duchovných hodnôt v závislosti od daných spoločenských pomerov a tohto dedičstva na strane druhej. Konkrétne stojí pred nami otázka: čo považovať za socialistické pred vznikom marxizmu, ktorým obdobím začať rozbor utopického socializmu a aký je jeho historický zmysel.

Cieľom týchto poznámok nie je priniesť nové fakty z danej problematiky alebo zhrnúť známe fakty (dokonca ani len v skratke, s úsilím nezabudnúť na niečo). Je to skôr pokus o celkové poňatie utopického socializmu, hlavných zákonitostí jeho vývinu.

Je ľahko zistiteľným faktom, že v tejto otázke nie je medzi známymi autormi diel o utopickom socializme jednoznačné stanovisko. Často také teórie a hnutia v dejinách, ktorým jedni pripisujú socialistický charakter, iní za socialistické nepovažujú. Niekedy sa pojem utopický socializmus kryje s pojmom kritický utopický socializmus, teda s jedným obdobím vývinu utopického socializmu. Najčastejšie sa vývin utopického socializmu datuje od Tomáša Mora. Utopický socializmus ako teoretický zdroj vedeckého socializmu sa často chápe veľmi zjednodušene.

Proporcionálna našo príspevku nie je stavaná podľa dôležitosti jednotlivých problémov, ale je závislá od stupňa rozpracovanosti a známosti jednotlivých otázok. Kým problémom menej známym a zaznávaným venujeme väčšiu pozornosť, zatiaľ pri otázkach všeobecne známych sa obmedzíme len na ich stručné hodnotenie.

*

Naším východiskom v otázke ponímania utopického socializmu sú nasledujúce tri tézy:

1. Ak teória moderného socializmu je teoretickým zdôvodnením boja a cieľa proletariátu na základe vedeckej analýzy kapitalistickej spoločnosti a za moderné socialistické hnutie považujeme hnutie, ktoré sa usiluje premeniť v skutočnosť túto teóriu, teda pretvoriť existujúcu spoločnosť, vybudovať socialistickú spoločnosť, v ktorej je odstránené vykorisťovanie človeka človekom, potom zo všeobecnejšieho hľadiska za socialistické úsilie môžeme považovať každé hnutie utláčaných a vykorisťovaných mas, ktoré sa pokúsilo o uskutočnenie socialistického spoločenského poriadku, v ktorom by nebolo vykorisťovanie, resp. každé zdôvodnenie takéhoto hnutia, alebo každé zdôvodnenie socialistického spoločenského zriadenia. S takto vymedzeným socialistickým úsilím sa môžeme stretnúť v každej triednej spoločenskej formácii. Najintenzívnejšie sa vždy prejavilo v krízových obdobiach tej ktorej spoločenskej formácie.

2. Predbežne za utopický socializmus (komunizmus) považujeme všetky prejavy v dejinách, zamerané na uskutočnenie socialistického (komunistického) spoločenského zriadenia bez reálnych predpokladov. Pretože reálne predpoklady pre uskutočnenie socializmu neexistovali do 19. storočia v samom materiálno-spoločenskom živote, spoločnou charakteristickou črtou všetkých socialistických prejavov je neznalosť príčin vzniku a existencie tých spoločenských pomerov, reakciou ktorých samy boli, neschopnosť určiť uskutočniteľné spôsoby a prostriedky vybudovania socializmu.

3. Pri hodnotení jednotlivých etáp vývinu utopického socializmu vychádzame z tézy historického materializmu, že každý nový ideový systém nadväzuje na predchádzajúci ideový materiál, osvojuje si ho, prepracúva, prekonáva a využíva z hľadiska záujmov tých spoločenských síl a tried, ktorým slúži ako nástroj boja.

I

Na základe uvedených východiskových téz musíme začať skúmanie vývinu utopického socializmu už pri vzniku triednej spoločnosti. Zákonitosť rozkladu prapôvodnej komunistickej spoločnosti v závislosti od rozvoja výrobných síl predpokladáme a nie je nutné ju na tomto mieste ani v skratke naznačiť. Pre nás je dôležité to, že potlačené, vydedené a zadlžené vrstvy, ktoré vznikli pri rozklade prapôvodného spoločenského zriadenia, neprispôbovali sa novým pomerom ľahko. Pôvodnú rovnosť si uchovávali aspoň v duchovnej oblasti, v pamäti a transformovali ju, idealizovali buď ako stratený raj alebo ako zlatý vek. „Biblický opis záhrady Edenu a vyhnanie prvých ľudí z nej (prvá kniha Mojžišova, kap. 2 a 3) ako aj verše gréckeho básnika Hezioda (*Práce a dni*, verše 108—170) o zlatom veku a jeho zániku sú najstaršie napísané prejavy tejto nálady, prenikajúcej celý starovek.“¹ Duchovná reakcia utláčaných vrstiev pri vzniku triednej spoločnosti je teda prvý ideový materiál, na ktorý sa neskôr nadväzuje a v tomto období vzniká aj sociálna stránka náboženstva. Prírodný stav, prapôvodné spoločenské zriadenie sa stalo ideálom, ku ktorému bolo potrebné navrátiť sa. Otroctvo sa považovalo za protiprírodné, zavedené ľudským zákonom. Myšlienky o prirodze-

¹ Max Beer, *Všeobecné dějiny socialismu*, Praha 1926, 8—9.

nom práve boli protestom proti spoločenskému zriadeniu založenému na súkromnom vlastníctve, boli idealizovaním rovnosti prapôvodne komunistického spoločenského zriadenia.

Konkrétnym prejavom tejto myšlienkovej reakcie na vznik triednej spoločnosti, ktorý cez kresťanstvo ovplyvnil duchovný vývin európskych národov, bola činnosť židovských prorokov, ktorí v sociálnej etike našli najdôležitejší faktor náboženstva. Ich obraz božieho štátu sa vyznačuje sociálnou spravodlivosťou, rovnosťou ľudí a majetku a večným mierom. Na presvedčenie prorokov o konečnom spasení ľudstva nadviazalo kresťanstvo. Vzniklo za krízy otrokárskej spoločnosti z hnutia utláčaných tried ako výraz protestu proti útlaku a vykorisťovaniu. Útlak otrokov a vykorisťovaných slobodných ľudí v Ríme a najmä v provinciách ujarmených Rímom vyvolávali silnejúci odpor a živili predstavy o príchode vykupiteľa z utrpení. Viera v mesiáša bola spojená s príchodom tisícročného božieho kráľovstva na zemi, za ktorého sa mal pretvoriť celý svet.

Ranokresťanské náboženské obce vytvárané v mestách rímskeho cisárstva mali demokratický a rovnostársky charakter. Neexistovala žiadna kňazská aristokracia a v obciach sa prejavovali silné tendencie na zavedenie majetkového spoločenstva. Toto majetkové spoločenstvo pôvodne malo spočívať v tom, že povinnosťou každého člena obce bolo predať svoj majetok a peniaze odovzdať na spoločné potreby obce. Takýto spôsob sa nemohol dlho udržať a pravdepodobne sa ani plne neuplatnil. Obec totiž potrebovala stály zdroj príjmov a keďže pre stav technickej úrovne výroby, ktorá neprekročila hranice rozdrobeného remesla a aj pre ilegálny charakter, nemohla uskutočniť spoločenstvo výrobných prostriedkov, musela preto nakoniec uznať ich súkromné vlastníctvo. Komunistické tendencie sa tak obmedzili na odvádzanie príjmov (alebo ich časti), na spoločné stravovanie a plnšie rozvinutie podpornej činnosti (choroba, pohreb, starostlivosť o vdovy a siroty, podpora cestujúcich). Postupne sa však mení charakter ranokresťanských obcí. Na ich pretváraní, na zmierňovaní ich prvotného revolučného a demokratického charakteru mali rozhodujúci podiel práve ťažkosti, na ktoré narážalo ich komunistické zameranie.

Komunistické tendencie ranokresťanských obcí, spočívajúce v rozdeľovaní, spoločnom stravovaní a najmä v podpornej činnosti, skrývali v sebe už v zárodku svoj nevyhnutný koniec. Úsilie obcí najmä plnším rozvinutím podpornej činnosti sa čoraz viac sústredilo na získanie čo možno najväčšieho počtu bohatých. Už aj v záujme toho sa zmierňuje pôvodná nenávisť proti bohatým. Skoršia prax povinného odvádzania celého príjmu (alebo jeho časti) sa postupne nahrádza odovzdávaním darov. Rozširovaním obcí bohatí nadobúdajú v nich prevahu. Aj spoločné stravovanie, jediný to prejav spotrebného komunizmu, mení svoj charakter a nakoniec zaniká. Toto stravovanie znamenalo pre chudobných ukojenie ich telesných potrieb — hladu, pre bohatých však len ukojenie duchovných potrieb, prejav účasti na živote obce, symbol. Už v 2. storočí existuje osobitné stravovanie chudobných a spoločné symbolické stravovanie celej obce. V 4. storočí stravovanie chudobných je vytlačené z kostolov a v neskorších storočiach mizne, vlastne sa obmedzuje na prijímanie. Súčasne s rastom obcí a ich bohatstva sa vytvára kňazská aristokracia, klérus a cirkev sa stáva nástrojom vykorisťovania a sama najväčším vykorisťovateľom v stredoveku a ešte aj neskôr.

Pre postupnú premenu charakteru ranokresťanských obcí existovali aj nutné duchovné podmienky. Mnohí príslušníci bohatých vrstiev sa stali prívržencami kresťanstva v dôsledku duchovnej a mravnej krízy, straty starého náboženstva

a svetonázoru. Ich vyššie vzdelanie vytváralo vhodný predpoklad pre zaujatie vedúcich a učiteľských pozícií v obciach. Myšlienkové rozvíjanie kresťanstva takýmto vodcovským typom bolo nutne determinované jeho sociálnym postavením, triednym pôvodom v tom zmysle, že zanedbával sociálno-hospodársku stránku nového učenia a rozvíjal predovšetkým filozofické a právne zdôvodnenie a usústavnenie kresťanského náboženstva.

Ranokresťanské obce sa pôvodne utvárali a existovali len v mestách. Pôsobenie ilegálnych organizácií na vidieku, kde každý každého pozná a môže kontrolovať, zatiaľ kým sú v menšine, je veľmi sťažené. Len po uznaní cirkvi štátom v 4. storočí sa začali kresťanské obce tvoriť aj na vidieku. Avšak tie spoločenské pomery, ktoré vyvolali v život komunistické tendencie ranokresťanských obcí, existovali aj naďalej, dokonca úpadkom Rímskej ríše sa ešte prehĺbili. Spolu s kresťanstvom sa teda celkom prirodzene objavili aj komunistické úsilia na vidieku. Ale kým v mestách v dôsledku roztrúsenej remeselnej malovýroby neboli podmienky pre zavedenie spoločenstva výrobných prostriedkov a komunistické úsilie sa prejavilo len v spotrebnom komunizme, v poľnohospodárstve v dôsledku tej istej nízkej úrovne techniky, výroba a spotreba boli natoľko späté, že spotrebný komunizmus viedol nevyhnutne k spoločstvu výrobnému. Toto spoločenstvo však narazilo na individuálne manželstvo. Tam, kde veľa žien a mužov žije v spoločenstve výroby a spotreby, je veľa možností na narušenie individuálneho manželstva a vyvoláva to rôzne spory. Takéto spoločenstvo, ak sa chce zachovať, je nútené voliť medzi dvoma možnosťami: medzi celibátom a spoločenstvom žien. Tradícia individuálneho manželstva však bola natoľko silná, že spoločenstvo žien za daných pomerov by bolo pôsobilo ako zvrátenosť odpudzujúca. Volil sa preto celibát.² To bola jedna z príčin, prečo sa kláštorný komunizmus nemohol stať všeobecnou formou spoločenskej výroby a spotreby ani v poľnohospodárstve.

Rastúca hospodárska moc kláštorov sa zakladala na určitých prednostiach ich výroby oproti malovýrobe, alebo hospodárstvám založeným na základe práce otrokov. Tieto prednosti boli: delba práce, lepšie využitie existujúcich nástrojov a budov, spoločná domácnosť, výrobné skúsenosti a zlepšenia výroby sa prenášali z generácie na generáciu bezpečnejšie ako u jednotlivcov, dedičstvami sa hospodárstva nedrobili. Na určitom stupni hospodárskej moci majitelia kláštorov, rôzne mníšske rehole, považovali za výhodnejšie zamestnávať cudzie pracovné sily. A tak nakoniec aj táto forma komunizmu sa zvrátila vo svoj opak: kláštor sa stal tak isto ako cirkev panujúcou a vykorisťovateľskou inštitúciou.

Kláštorný komunizmus do určitej doby a do určitej miery uvoľňoval nespojnosť komunistických živlov so zosvetštením cirkvi. Keď sa aj táto forma uskuutočnenia komunistického ideálu ukázala nakoniec neúčinnou, socialistické úsilia vykorisťovaných a utláčaných nás sa prejavili v hnutí rôznych kacírskych siekt v pomerne veľkom období zhruba medzi 11. a 16. storočím. Objavujú sa na rôznych miestach, v rozličných obdobiach, pod rôznymi názvami (podľa miesta pôvodu, mena vodcu alebo povahy sekty)³, ale zákonite vždy vtedy a tam, kde sa v súvislosti so vznikom a rozvojom miest a teda so vznikom nových vrstiev a tried začína intenzívnejšie rozvíjať tovarová výroba, tovarové hospodárstvo,

² Nejde tu o rozbor vzniku celibátu vôbec, ale spomíname ho len v súvislosti s kláštorným komunizmom.

³ Valdenské alebo albigenci, apoštolskí bratia, beghardi alebo lollhardi, bratia sloboďného ducha, táborska chudoba a jej krajné krídlo adamiti, novokrstenci.

ktoré vystupňovalo, vyostriilo protiklad medzi triedami a vrstvami feudálnej spoločnosti. Komunistické hnutia a teórie obyčajne vznikajú ako sprievodný jav prvých vystúpení rodiacej sa buržoázie proti feudálnemu spoločenskému zriadeniu, ako hnutia najnižších, najvykorisťovanejších a najbiednejších vrstiev, mestskej a vidieckej chudoby. Komunistické prejavy tohto obdobia majú niekoľko základných spoločných črt.

Predovšetkým — ako aj názov prezrádza — sa ešte nezhavujú náboženskej formy, ale sú všetky kacírské. Bolo to celkom pochopiteľné, lebo v dôsledku mocenského postavenia cirkvi, ale aj v dôsledku danej úrovne vedy, poznania, panujúcou ideológiou bolo náboženstvo. Útoky proti danému spoločenskému zriadeniu preto nemohli byť podniknuté ináč ako v tejto forme. V tejto prvej etape boja proti feudalizmu a cirkvi rodia sa buržoázia tak isto aj vykorisťované pracujúce masy používali náboženské dôvody, vracali sa k ranému kresťanstvu, chceli nastoliť stav čistého evanjelia, slova božieho a zhodovali sa v tom, že toto čisté slovo božie vyžaduje nemajetnosť cirkevnej hierarchie. Vykorisťované vrstvy sa však nezastavili len pri otázke cirkevných pomerov, organizácie cirkvi, ale požadovali aj reorganizáciu celej spoločnosti, zavedenie rovnosti a spoločenstva majetku, odstránenie súkromného vlastníctva.

Spoločným zdrojom zdôvodnenia komunistických úsilí kacírskych siekt boli ranokresťanské komunistické tendencie. Tieto však pre nízku úroveň výroby neprekročili hranicu spotrebného a kláštorného komunizmu. Tak isto ani kacírské komunistické hnutia — ak vôbec došlo k praktickým pokusom — z tých istých príčin sa nemohli dostať ďalej od tohto druhu komunizmu. Napriek tejto podstatnej zhode komunistických tendencií ranokresťanských a kacírskych siekt badať u druhých nové prvky, ktoré odzrkadľovali odlišnosť pomerov, za ktorých sa objavili. Kým komunistickým tendenciám raného kresťanstva vtlačil určité črty rímsky proletariát, lepšie povedané lumpenproletariát,⁴ v kacírskych komunistických hnutiach badať prvky vplyvu proletárskych elementov odlišného charakteru. Kým rímsky proletariát žil na úkor spoločnosti, z práce iných, predovšetkým otrokov, zatiaľ proletárske vrstvy vznikajúce nevyhnutne spolu s buržoáziou boli aktívnym činiteľom vo výrobe. Preto je rozdiel napríklad medzi asketizmom ranokresťanským a asketizmom kacírskych komunistických siekt. Prvý je asketizmus lenivosti a opovrhovania prácou, druhý je však spätý s usilovnosťou a pracovitosťou. Kým cit nenávisť proti bohatým u lumpenproletariátu sa prejavuje v snoch a je sprevádzaný zbabelosťou a poddajnosťou, kacírské komunistické sekty nadväzujú väčšinou na bojový z dvoch protikladných smerov Nového zákona, a napriek celkovej mierumilovnosti, v obdobiach revolučných výbuchov sú nekompromisnými bojovníkmi.

Ideovými vodcami kacírskych komunistických siekt boli väčšinou ľudia teologicky vzdelaní. Zjavné protiklady medzi biedou a bohatstvom viedli čitateľov raného kresťanstva, často i príslušníkov bohatších vrstiev, ktorí sa povzniesli nad záujmy vlastnej triedy, k odhodlaniu zmeniť dané pomery. Prechod týchto ľudí na pozície vtedajšieho komunizmu bol o to ľahší, že kacírstvo v prvých fázach boja proti cirkvi bolo ideovou zbraňou aj majetných tried a kacírstvo čerpajúce

⁴ Tieto výrazy používame pre označenie slobodných chudobných občanov, ktorí postupným zbavovaním výrobných prostriedkov súčasne vypadli aj z výrobného procesu a živili sa z darov otrokárov.

svoje argumenty z doby raného kresťanstva ľahko priviedlo aj ku komunistickým úsiliam raného kresťanstva.

Všetky komunistické prejavy daného obdobia charakterizuje mysticismus spojený s chiliazmom a asketizmus. Mysticismus a asketizmus kacírskych siekt bezpochyby súvisia s tradíciou gnosticko-manichejskej filozofie, ktorá pre svoj dualistický charakter sa považovala za kacírské učenie už v dobe patristiky.⁵

Črty asketizmu sa prejavovali v rôznych socialistických hnutiach a teóriách v podstate do 19. storočia, do prvej priemyselnej revolúcie. Majú korene v úrovni výrobných síl a vyplývajú aj z protikladu bohatých a chudobných. Chudoba sa vždy prejavovala ako nevyhnutný sprievodný jav, dôsledok, dokonca ako produkt bohatstva. Ak sa mala odstrániť bieda na danej úrovni výrobných síl, nesmel ďalej existovať ani prepych, hojnosť a bohatstvo. Mysticismus však vyhovoval aj vzdelanostnej úrovni vykorisťovaných mas, pre ktoré sa vývinom tovarového hospodárstva spoločenské súvislosti a sily, ktoré ich čím ďalej tým viac ovládali, stávali stále neprehľadnejšími, tajupľnejšími a hroznejšími. Z toho pramení viera v zázraky, ktoré by zlomili moc utláčateľov. Súvisí s tým aj nenávisť proti vede, lepšie povedané proti učenosti, proti oficiálnej vede, v ktorej videli prostriedok bohatých a stávanie viery, bezprostredného styku s bohom, vnútorného hlasu, ktorý bol v skutočnosti hlasom túžby, proti oficiálnej vede.

Pre komunistické kacírské sekty je charakteristický aj určitý internacionalizmus, prejavy interlokálnej solidarity. V spomínanom období sa stretávame s rozsiahlymi stykmi komunistických siekt v celej Európe.

Revolučný charakter komunistických kacírskych siekt spočíva v podrývaní existujúceho spoločenského zriadenia. Predstavujú poslednú progresívnu historickú formu komunistických úsilí v náboženskom rúchu, v rámci náboženskej ideológie.⁶

II

Na konci daného obdobia (11.—16. storočie) sa stretávame s takými teoretickými prejavmi, ktoré začínajú novú, druhú veľkú etapu v dejinách utopického socializmu alebo komunizmu, ktorá trvala až do vzniku vedeckého socializmu. Akokoľvek pramena v podstate v tej istej dobe, ekonomických a sociálnych pomeroch, ktorá vyvolala reformačné hnutie a hnutie kacírskych komunistických siekt, majú úplne odlišné črty od hnutia komunistických kacírskych siekt, a to práve preto, že aj keď je to obdobie vyznačujúce sa tými istými podstatnými faktormi (mestá, tovarové hospodárstvo), v dôsledku ich vývoja vytvorili sa koncom uvedeného obdobia také podmienky, ktoré sa odzrkadlili aj v nových odlišných črtách socialistického úsilia. V dôsledku rozvoja tovarového hospodárstva, prvých masových vystúpení proti feudalizmu, vývinu výrobných síl a vedy, otrasenia hmotnej a duchovnej sily cirkvi, vývinu kapitalistických vzťahov a teda posilnenia nielen feudálneho, ale aj kapitalistického vykorisťovania sa v 16.—19. storočí objavujú ucelené socialistické teórie (spočiatku sú to opisy ideálneho spoločen-

⁵ Gnosticko-manichejská filozofia uznávala dva princípy: zlo a dobro. Z moci zla sa človek môže oslobodiť odriekaním, prekonávaním zmyslových pudov, umrtvovaním tela, proste askézou, mystickým nadviazaním bezprostredného spojenia človeka-ducha s bohom.

⁶ O ranom kresťanstve a o hnutiach komunistických kacírskych siekt pozri Karol Kautský, *Původ křesťanství* (bez udania roka) a *Předchodcovia moderného socializmu*, SVPL, Bratislava 1958.

ského zriadenia), zbavené náboženskej argumentácie, ktoré sa už nevracajú k ranému kresťanstvu. Ak dovtedajšie socialistické úsilia sa prejavovali v podstate v rámci spoločenských hnutí v náboženskom rúchu, *utopický socializmus ako samostatný ideologický smer* (a masové hnutia pod jeho vplyvom) *sa len teraz konštituoval*.

Z hľadiska triednej vyhranenosti, spätosti s masovým hnutím v tomto novom období vývinu utopického socializmu, ktoré sa vyznačuje spoločným znakom racionalizmu, možno rozlíšiť dve vývinové tendencie. Prvá pokračuje v tradíciách prvého veľkého obdobia socialistických úsílí (spätost ideológov s masovým hnutím). Prejavuje sa v samostatných vystúpeniach tej triedy, „ktorá bola viac-menej vyvinutou predchodkyňou moderného proletariátu“⁷ za buržoázných revolúcií. V teórii sa táto spätosť s praktickým hnutím nutne odráža v pravdiviejšom videní triednej štruktúry spoločnosti, protikladov triednych záujmov, v názoroch na spôsob prechodu k socialistickému zriadeniu, v zbavovaní sa racionalizmu, v približovaní sa k vedeckému socializmu (diggeri, Babeuf, komunistické hnutie v tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia). Vcelku však táto tendencia teoreticky stojí pod vplyvom druhej, ktorá sa vyznačuje odtrhnutosťou od masového hnutia. Ale aj socialistické teórie tohto druhu sú nakoniec odrazom spoločenských pomerov. Sú výrazom všeobecného protikladu medzi vykorisťovanými a vykorisťovateľmi a vyjadrujú túžbu chudoby po dokonalom spoločenskom poriadku, teda po takom, v ktorom nebude vykorisťovanie. Socialistickí ideológovia sú tak vlastne ideovými predstaviteľmi najnižších vrstiev aj napriek tomu, že nemajú bezprostredné spojenie s nejakým ľudovým hnutím alebo organizáciou.

Ak objektívnym základom vzniku utopického socializmu ako samostatného ideologického smeru bol nástup buržoázných výrobných vzťahov, jeho teoretický predpoklad súvisí s ideológiou nastupujúcej buržoázie. K racionalizmu sa vrátíme pri rozbere jeho plného, všestranného rozvinutia v 18. storočí. Na tomto mieste stačí skonštatovať, že vek objavov, úspechov prírodných vied vytváral veľkú autoritu rozumu.

Pre začiatok nového obdobia socialistických úsílí má nesmierne veľký význam renesancia, obrodenie antického umenia, filozofie, vedy atď. Ak sme nespomínali spartanský „komunizmus“ a všeobecne známu „komunistickú“ teóriu Platónovu na tom mieste, v tých súvislostiach, kde z hľadiska chronológie patria, robili sme to úmyselne, pretože z hľadiska našich základných východiskových téz, z hľadiska určených kritérií utopického socializmu ako otrokárske formy štátu priamo nemôžu tvoriť zložku, článok socialistických tradícií. Platónova „komunistická“ teória však mala veľký význam pre rozvoj utopického socializmu. V období renesancie a humanizmu miesto v stredoveku obľúbeného antického filozofa Aristotela zaujal Platón. Jeho „komunistická“ teória sa bezpochyby dala veľmi dobre využiť v nových podmienkach ako ideový materiál, forma, spôsob usporiadania spoločenských pomerov, ktorému sa dala nová triedna náplň. Domnievame sa, že antický „komunizmus“ má len takéto sprostredkované miesto v dejinách socialistických úsílí.

Utopický socializmus v druhej veľkej etape svojho vývinu, v etape, v ktorej sa prejavoval ako samostatný smer, prešiel v závislosti od vývinu kapitalistických výrobných síl a vzťahov nasledujúcimi fázami vývoja:

1. raný utopický socializmus (More, Campanella),

⁷ K. Marx — B. Engels, *Vybrané spisy* II, 119, české vyd.

2. anglický agrárny komunizmus 17. storočia (diggeri, Winstanley),
3. racionalistický utopický socializmus 18. storočia (Meslier, Morelly, Mably),
4. utopický komunizmus vo francúzskej buržoáznej revolúcii (Babeuf),
5. kritický utopický socializmus 19. storočia (Saint-Simon, Fourier, Owen).⁸

Pre obmedzenosť rozsahu príspevku nemôžeme sa zaoberať podrobným výkladom jednotlivých fáz, ale sa zameriame len na ich celkové hodnotenie.

1. a) Pre raný utopický socializmus sú typické opisy ideálnej spoločnosti vo forme cestopisov. Cestopisy boli v dobe veľkých zemepisných objavov veľmi obľúbené, mali úspech bez ohľadu na to, či išlo o opis skutočnej alebo vymyslenej cesty. Nemali pre socialistickú literatúru len význam formálny. Objavovanie spoločností organizovaných na základe „prirodzeného práva“ posilňovalo presvedčenie o možnosti uskutočnenia „spravodlivého“ spoločenského zriadenia.

V prvej časti spisu *Utópia* sa Morus zaoberá kritikou spoločenských pomerov v Anglicku. Ostro odsudzuje proces pôvodnej akumulácie kapitálu a jeho dôsledky, krvavé zákonodarstvo namierené proti obrovským masám nezamestnaného obyvateľstva. Kritiku šľachty, jej mravov a zvyklostí doviedol až k myšlienke jej zbytočnosti. Vyjadril tak historickú pravdu, lebo šľachta v tomto období už prestávala plniť tie hospodárske, vojenské a správne funkcie, ktoré opodstatňovali jej existenciu v minulosti. Nezastavuje sa ani pred kritikou kráľa a v podstate, nepriamo vyslovuje oproti nezmeniteľnosti a večnosti existujúceho spoločenského poriadku a monarchie myšlienku spoločenskej zmluvy, ktorá sa neskôr po rozpracovaní stala ideologickou zbraňou buržoáznych ideológov na povalenie feudalizmu a monarchie. Morus nie je prívržencom vzbury, povstania. Ale v časoch, keď ľudové povstania považovali za najväčší zločin, Morovo poňatie príčin vzbúr, ktoré videl v biede a útrapách ľudu, bolo pokrokové.⁹

Štát považuje za nástroj bohatých, ktorí ho využívajú na svoje zisťné ciele. Odsudzuje lenivosť, považávanie vyšších tried a vysoko vyzdvihuje význam tvorivej práce. Stavia sa nepriateľsky proti dobyvačným vojnám, ktoré pracujúcim neprinášajú žiadny úžitok. Na konci prvej časti spisu dospieva k záveru, že príčinou všetkých negatívnych javov v spoločnosti, príčinou všetkých útrap ľudu je súkromné vlastníctvo a že jeho odstránenie je jediným prostriedkom na zaistenie všeobecného blahobytu. „... všade tam, kde existuje súkromné vlastníctvo a kde všetci všetko merajú peniazmi, sotva sa kedy môže stať, aby sa spoločenské záležitosti riešili spravodlivo a pre každého prospešne... som pevne presvedčený, že sa statky nemôžu nijako správne a spravodlivo rozdeliť a že nemožno ľudské pomery šťastne usporiadať bez úplného odstránenia súkromného vlastníctva.“¹⁰ Tento záver je súčasne základnou zásadou spoločenského zriadenia na ostrove Utópia, ktoré opisuje v druhej časti svojho spisu.

Morova Utópia je prvý cieľavedomý, usústavný teoretický pokus — na základe kritiky neutešených spoločenských pomerov — nájsť riešenie na odstránenie útlaku a vykorisťovania. Vymaňuje sa z náboženskej argumentácie, proti teológii stavia konkrétne vedy, proti náboženskej morálke prirodzenú morálku.

⁸ Št. Heretik prehľadne a výstižne pojednáva o týchto fázach vývinu utopického socializmu v knižke *Náčrt dejín politickej ekonómie* (do vzniku marxizmu), Bratislava 1958, 223—253.

⁹ I. Banu, *Thomas Morus és „Utópia“-ja*. V zborníku: *Morus, Bacon, Hobbes, Locke. Művelt nép könyvkiadó, Bukurešť 1951, 9.*

¹⁰ Tomáš More, *Utópia*, Praha 1950, 48—49.

Jeho plán reorganizácie spoločnosti podľa komunistických zásad je plánom reorganizácie celej spoločnosti. Prirodzenou úvahou, rozvedením základnej zásady odstránenia súkromného vlastníctva, ako predstaviteľ utláčaných pracujúcich máš dochádza k niekoľkým takým tézám, ktoré sú charakteristické aj pre moderný komunizmus: komunistická výroba, práca všetkých členov spoločnosti, rozdeľovanie výrobkov podľa potreby, snaha prekonať protiklady medzi mestom a dedinou, duševnou a fyzickou prácou, demokratická organizácia verejnej správy, odmietnutie dobyvačných vojen, úsilie smerujúce k slobode svedomia a presvedčenia, verejná a pracovná výchova mladej generácie a pod. V mnohých otázkach však zostal poplatný svojej dobe a nebol schopný a ani nemohol prekročiť rámec daných pomerov. Týka sa to remeselnej úrovne výroby a v dôsledku toho aj určenia hranice spotreby, nedôslednosti v otázke náboženstva a pod. A pretože v jeho dobe neexistovali reálne predpoklady pre uskutočnenie socialistických premien spoločnosti, ním navrhovaný spôsob utvorenia socialistickej spoločnosti je celkom idealistický. Tak ako v otázke príčin vzniku daných spoločenských pomerov sa nedostal z oblasti morálky, vôle a myslenia, ani v otázke cesty k odstráneniu súkromného vlastníctva neprekročil túto oblasť. Domnieval sa, že jeho ideálne zriadenie, argumenty a návrhy privedú vládcov k rozhodnutiu premeniť spoločenské pomery podľa vzoru obyvateľov Utópie. (V tom je podstata Morovho racionalizmu.) A pretože reálne predpoklady pre uskutočnenie socializmu neexistovali vlastne až do 19. storočia, všetky socialisticke teórie až do vzniku marxizmu (ale aj všetky socialisticke úsilia pred Morom) podľa mena Utópia sa nazývajú utopickými. Slovo utopický sa tak stalo všeobecným označením pre všetky prejavy zamerané na uskutočnenie socializmu bez reálnych podmienok.

1. b) Koncom 16. a začiatkom 17. storočia prežívalo Taliansko obdobie hospodárskeho úpadku, ktorý najcitlivejšie zasiahol vrstvy manufaktúrnych robotníkov, mestského a roľníkeho poloproletariátu, ktoré vznikli v skoršom období hospodárskeho rozkvetu s rozvojom obchodno-kapitalistických pomerov a ktoré sa skôr živili prácou v manufaktúrach alebo prácou pre obchodníka-priekupníka. Za tejto situácie napísal utopický spis *Slnečný štát* dominikánsky mních Giovanni Domenico Campanella. Organizoval sprisahanie proti španielskej vláde v Kalabrii, po vyzradení ktorého bol odsúdený na doživotné väznenie. Strávil vo väzení 27 rokov. V *Slnečnom štáte*, napísanom vo väzení, opisuje utopicko-komunistický štát vo forme vyprávania cestovateľa o spoločenskom poriadku jedného ostrova kdesi pri rovníku. Pokiaľ ide o príčiny existujúceho spoločenského zriadenia a zavedenia poriadkov Slnečného štátu, Campanella neprekračuje riešenie Morovo. Napriek výstižne formulovaným zásadám, ktoré sa týkajú významu práce a postavenia ľudí v podmienkach spoločnosti, kde neexistuje súkromné vlastníctvo,¹¹ Campanellov komunizmus je, ako Engels hovorí, len „zhruba spracovaným“, „surovým“ komunizmom.

V 17.—19. storočí tak vo Francúzsku ako aj v Anglicku sa objavilo veľa

¹¹ „... každá práca má svoj význam... je práve tak čestné nohám chodiť a črevám sa vyprázdňovať, ako oči vidieť a jazyku hovoriť... preto každý nech je určený pre akúkoľvek prácu, vykonáva ju, ako by bola tá najčestnejšia... spoločný majetok činí všetkých zároveň bohatými aj chudobnými: bohatými — lebo majú všetko, chudobnými — lebo nemajú žiadne vlastníctvo. A tak neslúžia veciam, ale veci slúžia im.“ Campanella, *Slnečný štát*, Praha 1951, 52 a 53.

opisov ideálnej spoločnosti. Sú to väčšinou napodobeniny Utópie a rozdiely medzi nimi sa týkajú väčšinou riešenia manželského života a vládnej formy.¹²

2. Za anglickej buržoáznej revolúcie v 17. storočí vzniklo zvláštne hnutie dedinskej chudoby, tzv. hnutie diggerov-kopáčov, alebo „ozajstných levellerov“. Vodcovia diggerov vyhlasovali súkromné pozemkové vlastníctvo za dôsledok uchvátenia pôdy korisťníckymi ľuďmi, landlordmi, ktorí tým položili základy monarchii, ktorá sa stala nástrojom nadvlády menšiny nad väčšinou. Po páde monarchie mal podľa ich mienky nasledovať sociálny prevrat — odstránenie pozemkovo-vlastníckych nerovností a privilégií všetkých zemepánov podľa zásady, že pôda patrí všetkým a každý môže mať iba toľko pôdy, koľko potrebuje pre svoju existenciu. Mali v pláne rozdelenie slobodnej štátnej pôdy, odňatej korune, biskupom a royalistom, medzi bezzemkov. Väčšina diggerských ideológov bola za uskutočnenie tejto reformy miernou cestou, radikálnejší smer vyzýval k povstaniu. Diggeri na viacerých miestach pristúpili k spoločnému obrábaniu opustenej, úhorom ležiacej pôdy. Dúfali, že sa k nim pripoja, aj ostatní roľníci. Bohatší roľníci však boli naladení proti diggerom, považovali ich za rušiteľov zásady súkromného vlastníctva. Miestne orgány ich začali obviňovať z porušovania vlastníckych práv a súdne stíhať. Diggeri sa obrátili na parlament so žiadosťou o ochranu a povolenie, aby mohli obrábať úhorom ležiacu pôdu. Avšak buržoázia má záujem, aby revolučné premeny „čo najmenej rozvíjali revolučnú aktivitu, iniciatívu a energiu prostého ľudu“ (Lenin), a preto sa rozhodla zničiť diggerov. Diggerské hnutie bolo potlačené ozbrojenou silou.

Najvýznamnejším ideológom diggerov bol Gerard Winstanley. V spise *Zákon o slobode, vysvetlený ako program alebo obnovenie opravdivej sústavy spravovania* rozvinul utopický ľudový agrárny program a plány na prestavbu spoločnosti. Za najväčšie zlo a prameň všetkých sociálnych krívd považoval pozemkové vlastníctvo a za najťažší zločin obchodovanie s pôdou, ktoré by sa malo trestať smrťou. Bol vôbec odporcom slobodného obchodu. V reorganizovanej spoločnosti pôda má byť spoločným vlastníctvom všetkých, tak isto všetko bohatstvo vyrobené na spoločnej pôde. Práca má byť všeobecnou povinnosťou. Výrobky sa majú odvádzať do spoločných skladov, odkiaľ sa majú rozdeľovať pre ďalšiu výrobu a rovnakým dielom pre každého na osobnú spotrebu.

3. Racionalizmus sa v nepriamej forme, ale v podstate objavuje už u Mora a Campanelli a priamo u Winstanleya. Ale v plnej šírke sa prejavil v období príprav Francúzskej buržoáznej revolúcie v 18. storočí. Racionalizmus bol filozofickou zbraňou ideológov buržoázie v období príprav buržoáznej revolúcie. Vo všeobecnej filozofii je charakterizovaný protikladom medzi rozumným a nerozumným poriadkom. Podľa tejto filozofie existuje určitý poriadok, ktorý zodpovedá prirodzeným vlastnostiam človeka ako takého, nehistorického, nezávislého od časových a miestnych podmienok. Tento spoločenský poriadok, rozumný a prirodzený môže byť objavený rozumom, vyvedený rozumom z ľudskej prirodzenosti. Existujúce spoločenské zriadenie nie je prirodzené a rozumné, pretože ľudia nerozumnosťou, chybami svojho rozumu sa odchyľili od prikázaní prírody. Je teda plodom ľudskej nevedomosti. Aby sa človek oslobodil z daného neprirodzeného spoločenského poriadku, musí svetlo rozumu rozptýliť tmú nevedomosti. Aby pravda zvíťazila, stačí ju objaviť a rozšíriť medzi ľuďmi.¹³ Ale kým ideológovia buržoázie,

¹² Max Beer v citovanom diele (str. 245 a 247) uvádza sedem titulov.

¹³ Morelly, *Zákoník prírody*, Praha 1958; z úvodu akademika V. P. Volgina, 6.

osvietenci, racionalisti, prívrženci prirodzeného poriadku za nerozumný a neprirodzený spoločenský poriadok považovali feudálne spoločenské zriadenie, racionalistickí socialisti Meslier, Morelly a Mably nepodrobili kritike len feudálny poriadok, ale každú vykorisťovateľskú spoločnosť, založenú na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov. Aj oni vychádzajú z prirodzených zásad rozumu a ľudskej povahy, ale za prirodzený vyhlasujú len taký spoločenský poriadok, v ktorom neexistuje súkromné vlastníctvo a žiadne triedne, majetkové rozdiely. Najväčší dôraz kladú na výchovu („osvietenie rozumu“), ktorá je prostriedkom, cestou k uskutočneniu komunistickeho zriadenia. Vyjadrujú záujmy a nádeje proletárskych a proletárskych vrstiev francúzskej spoločnosti 18. storočia.

a) Jean Meslier bol vidieckym farárom. V spise nazvanom *Testament*, ktorý vyšiel po jeho smrti, sa ukázalo, že bol ateistom. Podrobil v ňom ostrej kritike feudálne spoločenské zriadenie, ktoré pokladal za výsledok omylu ľudského rozumu, z ktorého však určité vrstvy majú veľký úžitok, a preto sa ho usilujú zachovať, udržať ľudí v omyle, v nevedomosti. Náboženstvo pokladal za prostriedok ohlupovania ľudu, za prostriedok jeho udržiavania v nevedomosti, biede a porobe. Za najväčšie zlo považoval nerovnosť, existenciu veľkého počtu bohatých zaháľáčov ako dôsledok súkromného vlastníctva. Preto vo svojom spise požaduje odstránenie súkromného vlastníctva, organizáciu života spoločnosti na komunistických zásadách. V novej spoločnosti všetci sa majú zaoberať nejakým užitočným zamestnaním. V komunistickej spoločnosti sa zmenia aj mravy ľudí, nebude klamu, krádeží, lúpeží atď.

Dedinské pôsobenie Mesliera sa odrazilo v nedocenení širších ekonomických vzťahov, v predstave izolovaných sebestačných komunistických obcí. Tým, že popri vzdelaní, osvete ako prostriedku dosiahnutia komunistického ideálu vyzýval aj k ozbrojenému povstaniu proti tyranom, sa čiastočne odchýlil od racionalizmu.

b) Najtypickejším a najdôslednejším predstaviteľom racionalistického socializmu je Morelly. V *Zákonníku prírody* opis komunistickej spoločnosti podáva formou návrhov zákonov, rozdelených na články. Základné zásady zriadenia, ktoré vyhovuje príkazom prírody, formuloval v troch „posvätných zákonoch“. Prvý ruší súkromné vlastníctvo, druhý zaručuje právo na existenciu a právo na prácu, tretí ukladá všetkým občanom povinnosť podieľať sa na spoločnej práci podľa síl, schopností a veku. Ostatné zákony vyplývajú z týchto troch základných a ďalej ich rozvíjajú.

c) Kým Morelly ako dôsledný racionalista, veriaci v silu rozumu a zástanca teórie pokroku je presvedčený, že „prirodzený poriadok“ postupne zvíťazí, ďalší utopický socialista 18. storočia opäť Gabriel Bonnot Mably práve pre realistické prvky svojej teórie je pesimistom ohľadne uskutočnenia socialistickeho ideálu. Podľa neho súkromné vlastníctvo a osobný záujem tak silno zvrátili prirodzené vlastnosti človeka v náruživosť, že proti nim sú rozumové argumenty bezmocné. Tento pesimizmus má korene v reálnom chápaní pomeru triednych síl doby. Mably totiž poznal, že spoločnosť je rozdelená na triedy, ktoré majú nezmieriteľne protikladné záujmy. Len výchovou sa teda premena ľudskej spoločnosti nemôže dosiahnuť, lebo nemožno presvedčiť bohatého, že sa má vzdať svojho bohatstva. Nevidel a ani nemohol vidieť takú silu, ktorá by tieto protiklady odstránila a preto neveril v uskutočnenie komunistického ideálu a navrhol len určité reformy, ktoré by priblížili spoločnosť k ideálnemu, prirodzenému zriadeniu.

4. Za Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie najvýznamnejším predstaviteľom

proletárskych vrstiev bol Gracchus (pôvodne François) Babeuf, vodca tajnej organizácie, ktorá v období Direktória pripravovala ľudové povstanie a uskutočnenie ideálu spoločnosti „rovných“, komunistickej spoločnosti. Babeufa buržoázna revolúcia, ktorej sa aktívne zúčastnil a v priebehu ktorej bol viackrát väznený, neuspokojila, pretože neodstránila protiklad bohatstva a biedy. On a jeho prívrženci považovali revolúciu za nedokončenú a usilovali sa v nej pokračovať, aby bola odstránená nerovnosť a zavedená komunistická spoločnosť. Za tým účelom bola utvorená tajná organizácia, v čele ktorej stál výkonný výbor. Pretože za svoju úlohu si vytýčila ideové a organizačné prípraviť ľud na povstanie, nebola celkom uzavretou a izolovanou skupinou sprisahancov. Používala moderné prostriedky masovej práce ako letáky, brožúrky, plagáty a piesne. Skupiny sprisahancov boli poverované organizovať zhromaždenia, zhluknutia ľudu, na ktorých mali vysvetľovať heslá výkonného výboru. Tieto skupinky sa súčasne mali presne informovať o požiadavkách a potrebách ľudu, aby na ich základe stanovil výkonný výbor čo najúčinnnejšie propagandistické heslá. Boli zriadené aj skladištia zbraní a streliva. Výkonný výbor získal sympatie a podporu aj v armáde a v radoch polície. Príprava povstania však bola vyzradená a vedúci činitelia postavení pred súd. Babeufa a Darthého odsúdili na trest smrti a popravili. „Babeufovo sprisahanie“ alebo „Sprisahanie rovných“ bolo prvým pokusom uskutočniť komunizmus povstaním, pripravovaným tajnou revolučnou organizáciou. Teoretická úroveň hnutia odráža ten stupeň vývinu kapitalizmu, na ktorom moderný proletariát úplne v začiatkoch priemyselného kapitalizmu sa len začal formovať ako trieda a keď kapitalistické vykorisťovanie, pre jeho nerozvitosť, nemohlo byť analyzované. Z toho vyplýva nedostatočná, racionalizmu blízka kritika súkromného vlastníctva, v ktorej popri násilí a moci hrá ešte značnú úlohu aj povera, predsudky a nevedomosť. Z toho vyplýva neúplné postihnutie protikladov kapitalistickej spoločnosti, aj utopizmus návrhu ich prekonania. Ale na druhej strane vývin kapitalizmu už natoľko postúpil, že Babeuf mohol niektoré jeho črty a dôsledky správne postihnúť (anarchia vo výrobe, konkurencia, zvyšovanie cien a kríza z nadvýroby ako následky koncentrácie kapitálu a pod.). Babeuf pod vplyvom revolúcie pripisoval veľký význam triednemu boju a považoval sociálnu revolúciu, ktorá by odstránila protiklad bohatstva a chudoby, za nevyhnutnú. V tejto revolúcii mechanizmus starého vykorisťovateľského štátu, ktorý je nástrojom bohatých, bude nutné odstrániť, zničiť a nastoliť revolučnú vládu pracujúcich, opierajúcu sa o ozbrojený ľud. Táto moc namierená proti bohatej menšine vlastníkov bude existovať dovtedy, kým sa nedosiahne konečný cieľ revolúcie. V premene spoločnosti veľký význam pripisoval aktívnej, uvedomelej činnosti ľudových mas. Ucelený, systematický výklad plánu budúcej spoločnosti rovných Babeuf nevypracoval. Možno si to vysvetliť rýchlym spádom udalostí za francúzskej buržoáznej revolúcie v období pripravovania povstania, keď nebolo možno vypracovať nejaký podrobný plán usporiadania pomerov po uskutočnení socialistickej revolúcie, na druhej strane aj ľudové masy bolo ľahšie sústrediť okolo toho, čo už poznali a mohli pochopiť — okolo demokratickej ústavy z roku 1793, než okolo úplne nového učenia. V novej spoločnosti by práca bola všeobecnou povinnosťou a každý by vyrábala pre spoločné sklady, z ktorých by dostával výrobky pre vlastnú potrebu (každý rovnaké množstvo). Výroba bude plánovaná, technický pokrok bude slúžiť pracujúcim, medzi ktorými sa rozvinie pracovné súťaženie. V novom spoločenskom poriadku sa zmení

aj človek, mravne sa obrodi a vytvorí sa podmienky pre nehatený rozvoj vied a umenia.¹⁴

5. Kým Babeufov socializmus vychádzal z pomerov, ktoré boli v ekonomickom ohľade charakterizované počiatkom priemyselného kapitalizmu, trojica utopických socialistov Saint Simon, Charles Fourier a Robert Owen pôsobila už v období prvej fázy plného rozvoja priemyselného kapitalizmu so všetkými jeho dôsledkami. Saint Simon, Fourier a Owen sa nazývajú aj kritickými utopickými socialistami. Kritickými nielen pre kritiku kapitalistických pomerov, ale aj preto, že v ich učení sa objavujú popri racionalizme a celkovom idealizme aj realistické, materialistické prvky. Realistické prvky u Mablyho spočívali v pravdivom videní triednej povahy existujúcej spoločnosti a boli príčinou jeho pesimizmu. U Babeufa vyplývali z revolučnej situácie a viedli ho k príprave povstania. U Saint Simona a Fouriera sa stretávame s realistickými prvkami v teórii, vo filozofii dejín, v ponímaní vývinu spoločnosti, aj keď ich celková koncepcia vývinu je idealistická, u Fouriera dokonca popreplietaná fantastickými prvkami.¹⁵

Spoločnou črtou všetkých troch uvedených utopických socialistov, ktorí sa oprávnenne považujú za vyvrcholenie vývinu utopického socializmu ako progresívneho smeru,¹⁶ okrem kritiky kapitalistického spoločenského poriadku, ktorou vlastne nepriamo prispeli k uvedomovaniu proletariátu, je to, že socialistickú spoločnosť vo svojich plánoch a návrhoch, teóriách budujú na základni ďalšieho rozvoja výrobných síl a za najpodstatnejšiu jej črtu pokladajú ďalšie uvoľnenie týchto síl v prospech celku a predovšetkým plné rozvinutie tvorivých schopností človeka v záujme blahobytu celej ľudskej spoločnosti. Možno povedať, že anticipácie ostatných črt socialistickej spoločnosti sú natoľko správne, nakoľko principiálne vyplývajú z tohto základného určenia. Kapitalistické pomery v prvej polovici 19. storočia boli už tak vyvinuté, že mohli omnoho plnšie, rozsiahlejšie rozvinúť ich kritiku ako napr. Babeuf, alebo ostatní predchádzajúci utopickí socialisti. Neboli však vyvinuté v takej miere, nemali z nich také bohaté skúsenosti, ktorých zovšeobecnenie by bolo viedlo k pochopeniu podstaty kapitalizmu. Preto — Saint Simon, ktorý sa najviac priblížil k materialistickému ponímaniu dejín, Fourier, najskvelejší kritik kapitalistických spoločenských pomerov daného obdobia, Owen, ktorý bol predovšetkým vynikajúcim praktikom — všetci traja v podstate, v dôsledkoch, v otázke ako uskutočniť nové spoločenské zriadenie, zostávajú racionalistami, aj keď je medzi nimi veľký rozdiel. Owen je dôsledný racionalista, u Fouriera sa racionalizmus preplietá s historickým realizmom, u Saint Simona sa racionalizmus prejavuje len v otázke prechodu k socialistickej spoločnosti.

¹⁴ Gracchus Babeuf, *Projevy, články a listy* Praha 1954.

¹⁵ Henri de Saint-Simon, *Výbor z diela*, Praha 1949; Charles Fourier, *Výbor z diela*, Praha 1950.

¹⁶ Prívrženci kritických utopistov, pretože dôsledne zotrvali na „netriednom“, apolitickom stanovisku svojich učiteľov v 30. a 40. rokoch minulého storočia, v období keď robotnícke hnutie sa čoraz viac stávalo politickým, nepredstavujú už progresívnu etapu vývinu utopického socializmu, ich smery nadobúdajú charakter maloburžoázneho, teda reakčného socializmu. To krídlo socialistov 30. a 40. rokov, ktoré väčšinou prostredníctvom Bounarottiho nadväzuje na babeufizmus, je revolučné a nazýva sa komunistickým (väčšinou je aj organizované, napr. *Société des saisons*, vedená Barbésom a Blanquim). Aj keď teoreticky znamená podstatný krok dopredu, predsa len približovaním sa k robotníckej triede a revolučnosťou tvorí prechodný článok medzi utopickým a vedeckým socializmom.

Všetci sa totiž považujú za objaviteľov socializmu, za akýchsi záchrancov ľudstva, ktorí podávajú určité návrhy, plány — a to je zase príznačné pre všetkých — predovšetkým vládnucej triede, jej predstaviteľom, boháčom a monarchom, na prebudovanie spoločnosti. Teda ešte ani oni nedospeli tak ďaleko, ani ich realizmus nedosiahol tú úroveň, a to práve preto, že ani skutočné pomery neboli také, že by boli mohli vidieť v proletariáte silu, ktorá je schopná odstrániť kapitalistický spoločenský poriadok a vybudovať nový. Videli v ňom len utláčanú, trpiacu masu, ktorá potrebuje pomoc. Preto sa dokonca stavajú všetci traja odmietavo k triednemu boju a vôbec k politike. Aj v predchádzajúcich štádiách vývinu utopického socializmu možno celkom ľahko zistiť, že záujem o sociálne otázky zatlačal do úzadia záujem o politické dianie prirodzene preto, že politické premeny nikdy nevedli k prenikavým sociálnym premenám. Vykoristovanie a bieda pracujúcich nás zostávali naďalej. A kritickí utopickí socialisti žili v období, keď toto sklamanie z politických premien po francúzskej buržoáznej revolúcii bolo obzvlášť veľké. Preto sú nakoniec aj také historicko-realistické postrehy u Saint Simona, ktoré sa týkajú súvislostí spoločenského vývinu a výroby, vlastníckych pomerov so spoločenským zriadením, alebo ktoré sa týkajú periodizácie dejín ľudskej spoločnosti a historickej nevyhnutnosti (aj u Fouriera) len zábleskami materialistického chápania dejín a nepredstavujú teoretickú základňu, teoretické východisko analýzy súčasných pomerov a teoretický podklad pre riešenie protikladov, pre uskutočnenie socialistického spoločenského zriadenia. Len tak môžeme pochopiť taký paradoxný zjav, že kritickí utopickí socialisti, ktorí predstavujú najvyššiu fázu vývinu utopického socializmu, nepožadovali ani odstránenie súkromného vlastníctva ako podmienky vybudovania socialistickej spoločnosti (Saint Simon a Fourier). Utopičnosť prístupu k riešeniu otázky uskutočnenia socialistického spoločenského zriadenia dokázala nakoniec ich neúspešná prax.¹⁷

Z á v e r

Utopický socializmus začal vznikať ako duchovná reakcia potlačených vrstiev spoločnosti pri rozklade prapôvodne komunistického spoločenského zriadenia a konštituoval sa ako samostatný ideologický smer nástupom buržoáznych vzťahov. Ako progresívny smer bol vždy historicky konkrétnym odrazom úsilií vykorisťovaných a utláčaných vrstiev o uskutočnenie takého spoločenského zriadenia, v ktorom by nebolo vykorisťovania a útlaku.

Aj keď socialistické úsilia sú stálym sprievodným zjavom dejín triednej spoločnosti, v priebehu dejín menia svoj charakter v závislosti od postavenia samotných vykorisťovaných mas. A tak pochopiteľne aj odraz týchto úsilií, utopicko-socialistická ideológia, popri momente stálosti, určitosti, menila svoj konkrétny obsah. Preto utopicko-socialistická ideológia, typická pre to ktoré historické obdobie v nasledujúcej etape objektívneho historického vývinu mala vždy reakčný charakter.

¹⁷ Limanowski v *Dejínach sociálneho hnutí 19. století* uvádza desiatky fourierovských a owenovských komunistických osád, ktoré sa založili v minulom storočí najmä v USA. Tak isto, ako americké nábožensko-komunistické osady, nadväzujúce na kacírsko-komunistické tradície, zakladané v 18. a 19. storočí prevažne Nemcami a Angličanmi, trvali len niekoľko rokov a buď úplne zanikli, alebo sa premenili na kapitalistické podniky.

Stálosť, určitosť socialistických snáh odrážajú spoločné znaky všetkých štádií a foriem utopického socializmu ako ideológie vykorisťovaných. Prejavujú sa:

1. v kritike existujúcich spoločenských poriadkov;
2. v anticipácii charakteru budúcej, komunistickej spoločnosti (práca všetkých členov spoločnosti, odstránenie protikladu mesta a dediny, fyzickej a duševnej práce, verejná a pracovná výchova, demokratická verejná správa), ktorá je natoľko správna, nakoľko vyplýva z odstránenia súkromného vlastníctva, alebo z nehateného rozvoja výrobných síl;

3. v nepoznaní podstaty, zákonitosti spoločenského vývinu a preto ani spôsobu uskutočnenia socialistického spoločenského zriadenia, v argumentácii, ktorá je alebo náboženská, alebo v podstate racionalistická.

Rozdiely medzi jednotlivými štádiami vo vývine utopického socializmu, vyplývajúce z celkového spoločenského vývinu, sa týkajú:

1. odtienkov v kritike a argumentácii, ktoré sa pohybujú od náboženskej ideológie k racionalizmu a nakoniec k prvkom historického realizmu, od všeobecnej kritiky vykorisťovateľskej spoločnosti vôbec k adresnej, konkrétnej kritike kapitalistického vykorisťovania;

2. podrobnosti obrazu, predstáv o charaktere budúcej, socialistickej spoločnosti, ktoré sa vyvíjajú od detailného opisu k všeobecným zásadám organizácie komunistickej spoločnosti, pričom sa pozornosť — najmä u kritických utopických socialistov — prenáša z oblasti rozdeľovania na oblasti výroby.

Všetky etapy vývinu utopického socializmu, najmä praktické pokusy, názorne ukázali v priebehu dejín ľudskej spoločnosti, že ani najväčšia odhodlanosť nestačila na to, aby sa vybudovalo socialistické spoločenské zriadenie bez takých materiálnych podmienok, ako je veľkovýroba, určitý stupeň zospoločenšenia práce, existencia proletariátu, jednoducho, existencia moderného kapitalizmu. Jedine kapitalizmus vytvoril tie podmienky, za ktorých sa socializmus mohol stať vedou, pretože mohol objaviť zo skutočných pomerov reálnu silu, ktorá je schopná pretvoriť spoločnosť a ktorú museli utopickí socialisti nahradzovať vo svojich teóriách nereálnymi prostriedkami.

Z tohto hľadiska utopický socializmus predstavuje zdroj vedeckého socializmu v takom zmysle, že je jedným stupňom toho istého vývinu, ktorého, aj keď kvalitatívne odlišným, ale predsa len ďalším stupňom je vedecký socializmus. Utopický socializmus bol ideológiou vykorisťovaných pracujúcich mas a vytvoril určitý ideový materiál, zameraný na vytvorenie socialistického spoločenského zriadenia, ktorý bolo potrebné preveriť z hľadiska nových pomerov a výsledkov vied.